

MICHAŁ DOLCZEWSKI

PROAKTYWNOŚĆ I DEFENSYWNOŚĆ AUTONARRACJI O POCZUCIU WŁASNEJ WARTOŚCI U OSÓB NARCYSTYCZNYCH – WSTĘPNA ANALIZA

ABSTRACT. Michał Dolczewski, *Proaktywność i defensywność autonarracji o poczuciu własnej wartości u osób narcystycznych – wstępna analiza* [Proactivity and defensiveness of self-narratives referring to self-esteem in narcissistic group – a preliminary analysis] edited by Monika Obrębska, Emilia Soroko, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. LVI: *Narracje w psychologii – przedmiot, proces, metoda* [Narratives in psychology – subject, process, methods], Poznań 2023, pp. 97–114, Adam Mickiewicz University. ISSN 0239-3271, <https://doi.org/10.14746/cis.2023.56.5>.

Studies on narcissism and narcissistic personality disorder often emphasize the key role of self-esteem in the mechanisms of this disorder. In previous studies, self-esteem has often been treated as a permanent feature of an individual and has been tested using self-report questionnaires or, in some cases, using experimental methods. Assuming that self-esteem may differ depending on the situation, different methods should be used in order to observe and study the processes related to it.

In order to collect self-narratives for the purposes of the study, a semi-structured interview method was prepared to examine the self-esteem regulation in social situations. During the interview, the participant answers questions related to personal life experiences. Based on the content of interviews of participants with a high level of narcissistic traits selected from 20 conducted interviews, a preliminary analysis of the proactivity and defensiveness of self-narratives was conducted. The analysis mainly concerns the autonarratives of experiences related to failures and conflicts as events particularly significant for the self-esteem of an individual.

The results of the preliminary analyzes allow us to present conclusions regarding proactivity and defensiveness as well as the characteristics of self-narratives referring to self-esteem in narcissistic group.

Keywords: self-narrative analysis, proactivity and defensiveness of self-narratives, narcissism, self-esteem

Michał Dolczewski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Psychologii i Kognitywistyki, ul. A. Szamarzewskiego 89/AB, 60-568 Poznań, e-mail: micdol@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2563-8794>.

Narcyzm i narcystyczne zaburzenie osobowości

Pojęcie narcyzmu przeszło liczne metamorfozy na przestrzeni ponad stu lat od pierwszego wykorzystania tego terminu w kontekście ludzkiej psychiki przez Havelocka Ellisa, który użył go do opisanego pewnego rodzaju perwersji seksualnej (1898). Rozpowszechniony w rozumieniu psychoanalitycznym przez Zygmunta Freuda, narcyzm zaczął się pojawiać najpierw w różnych pracach dotyczących psychoterapii, a następnie również w kontekście osobowości i cech człowieka, czy w końcu jako zjawisko kulturowo-społeczne (Czarna, 2008).

Współcześnie narcyzm najczęściej ujmowany jest jako pewien charakterystyczny styl funkcjonowania osobowości lub określona konfiguracja cech osobowości. Występuje też jako pewna patologiczna forma rozwoju osobowości, czyli narcystyczne zaburzenie osobowości, pojawiające się m.in. w klasyfikacjach diagnostycznych ICD-10 oraz DSM-5 (APA, 2013; WHO, 2000), w których to klasyfikacjach kryteria diagnostyczne są stosunkowo spójne i dotyczą przede wszystkim wielkościowych zachowań i fantazji, poczucia bycia kimś wyjątkowym, potrzeby podziwu ze strony innych, braku empatii i wykorzystywania innych do swoich celów. Wielu autorów, np. Aaron L. Pincus (Pincus i Roche, 2011), Herbert Rosenfeld (1987), Glen O. Gabbard (1989), Salman Akhtar (1989) czy James F. Masterson (1993), wskazuje jednak występowanie dwóch typów (obrazów klinicznych) narcyzmu: wielkościowego (opisywanego w klasyfikacjach diagnostycznych) i wrażliwego (wycofanego społecznie, zaabsorbowanego własną niedoskonałością przy utrzymaniu wielkościowych przekonań na własny temat), różniących się charakterystyką zachowań.

Narcyzm można rozumieć na wiele różnych sposobów – Zlatan Križan i Anne D. Herlache (2018) wskazują, że w artykułach naukowych pojęcie narcyzmu jest używane wyjątkowo elastycznie i może oznaczać wszystko, od stanu motywacyjnego zorientowanego na self, przez normalną fazę rozwoju psychicznego, konfigurację cech osobowości, aż do zaburzenia osobowości. Niezależnie od wskazanych kontrowersji i braku konsensusu naukowego, badacze i teoretycy bardzo często podkreślają, że najistotniejszą rolę w mechanizmach funkcjonowania osób narcystycznych pełni poczucie własnej wartości, a konkretniej – problemy z jego właściwą regulacją. Pozostając na poziomie obserwowalnych zachowań, w klasyfikacjach diagnostycznych wskazuje się jako pierwsze kryterium

„wyższościowe poczucie własnej wartości” (APA, 2013; WHO, 2000), a w opisach narcyzmu wielkościowego i wrażliwego na podstawie analiz czynnikowych jedną z podstawowych różnic jest pozytywny/negatywny związek z poczuciem własnej wartości (Weiss i Miller, 2018). W przypadku teorii wyjaśniających mechanizmy narcystycznej patologii osobowości niewłaściwa regulacja poczucia własnej wartości pojawia się zarówno w koncepcjach poznawczych – jako przekonanie kluczowe dotyczące poczucia niższości (Beck i in., 2005), jak i w koncepcjach psychodynamicznych, np. w modelu maski powstałym na podstawie prac Otto F. Kernberga, który wyjaśnia narcyzm poprzez niezgodność między jawnym a ukrytym poczuciem własnej wartości (np. Bosson i in., 2008), czy też w modelach integrujących różne perspektywy, jak dynamiczny samoregulujący model przetwarzania skoncentrowany wokół obrazu siebie (Morf i Rhodewalt, 2001). Wskazuje się, że poczucie własnej wartości u osób narcystycznych jest kruchą, wrażliwą strukturą. W sytuacjach porażki lub innego zagrożenia własnej wartości osoby narcystyczne skupiają się na mechanizmach regulacyjnych (zarówno intrapsychicznych, jak i interpersonalnych) mających podtrzymać wielkościowy obraz siebie (np. Morf i Rhodewalt, 2001; Kernberg, 2013).

W przypadku badań dotyczących zaburzeń osobowości problemy badawcze skupiają się w ostatnich latach na wyzwaniach związanych z badaniem struktur, procesów i mechanizmów wskazujących na psychologiczną dynamikę zaburzeń osobowości, co jest szczególnie przydatne w konceptualizacji przypadku dla potrzeb psychoterapii (np. struktury psychiczne, procesy przetwarzania doświadczenia, wzorce relacyjne, mentalizacja) (Hopwood, 2018; Waugh i in., 2017; Dolczewski i Soroko, 2021). Tego rodzaju wyzwaniem są również badania związane z poczuciem własnej wartości i jego regulacją. W dotychczasowych badaniach poczucie własnej wartości najczęściej traktuje się jako stałą cechę jednostki i bada przy wykorzystaniu kwestionariuszy samoopisowych. W niektórych przypadkach wykorzystuje się także metody eksperymentalne, np. Implicit Association Test (Greenwald i in., 1998) lub Name Letter Test (Nuttin, 1985), aby móc obserwować procesy związane z ewentualną zmiennością poczucia własnej wartości, lecz wyniki uzyskane za pomocą różnych metod często nie korelują ze sobą (Bosson i in., 2008), co skłania do poszukiwania alternatywnych metod badania poczucia własnej wartości i procesów z nim związanych.

Autonarracje proaktywne i defensywne

Odmiernym od wskazanych powyżej sposobem badania wewnętrznych mechanizmów i struktur może być analiza autonarracji rozumiana jako systematyczna analiza wypowiedzi autobiograficznych ustrukturowanych narracyjnie (Soroko, 2014). Chociaż analiza autonarracji nie należy do głównego nurtu badań nad zaburzeniami osobowości, to jest doceniana przez badaczy i klinicystów jako ważne i praktyczne źródło informacji. Wskazuje się też dużą użyteczność metod związanych z analizą autonarracji, szczególnie w badaniu procesów intrapsychicznych (Adler i in., 2012; Dolczewski i Soroko, 2021). Warto podkreślić, że analiza autonarracji wymaga uzyskania danych, które są autobiograficzne i znaczące osobiście – często są to treści emocjonalno-relacyjne (Górska i Soroko, 2017). W przypadku osób narcystycznych można podejrzewać, że treści związane z poczuciem własnej wartości będą odbierane właśnie jako znaczące i pobudzające emocjonalnie.

Samą aktywność autonarracyjną można zdefiniować jako aktywność mentalną, ukierunkowaną na integrację zróżnicowanego doświadczenia osobistego w toku opracowywania, przetwarzania, przekształcania i zmieniania interpretacji tego doświadczenia. Głównym procesem jest w niej narracyjne przetwarzanie doświadczenia osobistego, u podstaw którego leży strukturyzowanie narracyjne oraz nadawanie znaczenia doświadczeniom (głównie wiązanie zdarzeń z „ja” oraz refleksja nad sobą) (Soroko, 2014). Jak wskazuje Jerzy Trzebiński, w ramach autonarracji fakty związane z własną osobą, własne cechy, zachowania, sukcesy i porażki, a także możliwa przyszłość, są doświadczane, zapamiętywane i wyobrażane jako elementy określonych historii. Podobnie interpretowane są relacje: jednostka wyjaśnia własne zachowania i plany, tłumaczy się z nich, żąda dla nich aprobaty od innych i projektuje swoją przyszłość (Trzebiński i Drogosz, 2005).

Podstawowa struktura narracji może zostać opisana w następujący sposób: bohater narracji napotyka trudności, które zagrażają jego celom, a następnie przewycięża je lub nie udaje mu się to (Trzebiński i Drogosz, 2005). Trzebiński (2002) wskazuje na występowanie dwóch typów autonarracji: autonarracje proaktywne i autonarracje defensywne. Autonarracje proaktywne rozpoczynają się od krystalizacji intencji podmiotu, a następnie, w efekcie działań zmierzających do realizacji tych intencji, pojawiają się komplikacje. Podmiot odpowiada na nie kolejnymi działaniami, których

celem jest pokonanie trudności i realizacja założonego wcześniej celu. Jest to perspektywa, w której ciąg działań bohatera jest motywowany realizacją czegoś wartościowego i pokonywania trudności stojących na drodze, a różne zdarzenia występują ze względu na intencje podmiotu. Z kolei autonarracja defensywna rozpoczyna się od pojawienia się komplikacji naruszającej dotychczasowe życie podmiotu, w efekcie czego podejmuje on działania mające bronić *status quo*. Perspektywa ta pokazuje życie jako ciąg pojawiających się trudności i prób radzenia sobie z nimi, a zdarzenia jawią się zarówno jako wywoływane przez podmiot, jak i przez zewnętrzne czynniki (inne osoby, los itd.). W autonarracjach proaktywnych wysiłek dotyczy znalezienia odpowiedniej strategii postępowania z trudnościami i przewyciężenia ich, podczas gdy w autonarracjach defensywnych dotyczy on zrozumienia kłopotów i przygotowania się na walkę z nimi.

Tabela. Charakterystyka autonarracji proaktywnych i defensywnych

Autonarracje proaktywne	Autonarracje defensywne
<ul style="list-style-type: none"> • prezentowane są jako ciąg dążeń do realizacji czegoś wartościowego i pokonywania problemów • treść autonarracji dotyczy znalezienia odpowiedniej strategii postępowania i wcielenia jej w życie • zdarzenia mają miejsce za sprawą własnych intencji i ich realizacji 	<ul style="list-style-type: none"> • prezentowane są jako ciąg zdarzeń dotyczących komplikacji i prób radzenia sobie z nimi • treść autonarracji dotyczy zrozumienia kłopotów, przygotowania się do nich i walki z nimi • zdarzenia mają miejsce nie tylko za sprawą własnych intencji, ale też intencji innych osób, losu itd.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Trzebiński, 2002; Trzebiński i Drogosz, 2005.

Autonarracje tej samej osoby mogą mieć charakter niekiedy defensywny, a niekiedy proaktywny, zależnie od charakteru dziejących się wokół niej zdarzeń, można jednak zaobserwować indywidualne tendencje do konstruowania przeważnie defensywnych bądź przeważnie proaktywnych autonarracji (Trzebiński i Drogosz, 2005). Chociaż wyniki badań wskazują, że osoby tworzące głównie proaktywne autonarracje mogą przeżywać niższy poziom lęku przed oceną, niższy poziom osamotnienia, a także wykazywać większą aktywność towarzyską (badania przeprowadzone na grupie studentów), czy też większe poczucie szczęścia i zadowolenia z narodzin dziecka (w przypadku matek noworodków), co mogłoby świadczyć o większej adaptacyjności proaktywnych autonarracji, to wskazuje się, że w pewnych warunkach to defensywny styl konstruowania autonarracji może być bardziej adaptacyjny. Szczególnie może to dotyczyć sytuacji,

gdy otoczenie podlega znaczącym zmianom, trudno jest przewidzieć przyszłe wydarzenia, w efekcie czego dążenie do zakładanych wcześniej celów może się okazać znacznie bardziej obciążające dla jednostki (Trzebiński, 2002).

Biorąc pod uwagę założenie o zasadniczej roli poczucia własnej wartości u osób narcystycznych i wskazywaną przez licznych autorów kruchość tej struktury, można się spodziewać, że autonarracje osób badanych dotyczące sytuacji potencjalnie zagrażających poczuciu własnej wartości (np. porażek i konfliktów) będą miały charakter bardziej defensywny, a nie proaktywny.

Procedura badania

Badanie zostało przeprowadzone jako część projektu dotyczącego regulacji poczucia własnej wartości u osób narcystycznych. Rekrutacja osób badanych odbywała się przez Internet (głównie poprzez media społecznościowe). Osoby badane wypełniały online kwestionariusze badawcze – w kontekście prezentowanego badania istotne były wyniki kwestionariuszy badających natężenie cech narcystycznych, czyli polskie adaptacje kwestionariuszy Narcissistic Personality Inventory (Raskin i Hall, 1979; polska adaptacja: Bazińska i Drat-Ruszczak, 2000) w przypadku narcyzmu wielkościowego oraz Hypersensitive Narcissism Scale (Hendin i Cheek, 1997; polska adaptacja: Czarna i in., 2014) w przypadku narcyzmu wrażliwego. Zgodnie z procedurą badania osoby, które uzyskały wysokie w przynajmniej jednym kwestionariuszu (grupa narcystyczna) oraz niskie (grupa kontrolna) wyniki oraz wyraziły zgodę na udział w dalszej części badań, miały możliwość odbycia wywiadu badawczego. Ze względu na okres prowadzenia badań przypadający na czas pandemii COVID-19 wywiady były prowadzone online na platformie Zoom. W czasie spotkania badawczego przeprowadzano zgodnie z opisaną procedurą wywiad półstrukturyzowany badający regulację poczucia własnej wartości w sytuacjach społecznych (Dolczewski, 2022). Procedura ta składa się z materiałów bodźcowych (hipotetyczne sytuacje niepowodzenia przeżywanego przez inne osoby, na które osoba badana ma za zadanie zareagować) oraz z pytań o własne doświadczenia osoby badanej w zakresie porażek i konfliktów z bliskimi osobami. W analizie wykorzystano wypowiedzi autonarracyjne osób badanych będące odpowiedziami na pytania dotyczące właśnie tych indywidualnych doświadczeń.

Narzędzia

Kwestionariusz Narcyzmu NPI (Narcissistic Personality Inventory, NPI; Raskin i Hall, 1979; polska adaptacja: Bazińska i Drat-Ruszczak, 2000) – kwestionariusz samoopisowy badający cechy narcystyczne (głównie wielkościowy narcyzm), składający się z 34 itemów, odpowiedzi zaznaczane są na 5-stopniowej skali Likerta, a rzetelność kwestionariusza wynosi $\alpha = 0,85$. Badania walidacyjne potwierdziły czteroczynnikową strukturę narzędzia (Domaganie się podziwu, Przywództwo, Próżność, Samowystarczalność). Skala Domagania się podziwu odzwierciedla potrzebę znaczenia: pragnienie bycia zauważanym, podziwianym, komplementowanym, a także sławnym. Pragnienie podziwu zawiera element roszczeniowości. Skala Przywództwa odnosi się do przekonania o własnych wysokich zdolnościach przywódczych oraz przekonania o własnym wpływie na innych. Skala Próżności odzwierciedla aprobatę własnej cielesności i estetyzm. Skala Samowystarczalności dotyczy przekonań o własnej niezależności, indywidualizmie, wysokiej kompetencji i sukcesie.

Hypersensitive Narcissism Scale (HSNS; Hendin i Cheek, 1997; polska adaptacja: Czarna i in., 2014) – kwestionariusz samoopisowy badający cechy narcystyczne (głównie wrażliwy narcyzm), składający się z 10 itemów, odpowiedzi zaznaczane są na 5-stopniowej skali Likerta. Rzetelność kwestionariusza wynosi $\alpha = 0,69$. Pytania kwestionariusza dodatnio korelują z neurotycznością, a ujemnie z ekstrawersją.

Pełna procedura wywiadu półustrukturyzowanego badającego regulację poczucia własnej wartości (Dolczewski, 2022) znajduje się w Załączniku. Analizowane wypowiedzi osób badanych były odpowiedziami na następujące pytania:

Czy były w pani/pana życiu sytuacje, kiedy to pani/pan poniosła/poniósł porażkę, czy też pokazała/pokazał słabość? Co to były za sytuacje? Jak się pani czuła/pan czuł?

Czy w pani/pana życiu były sytuacje, kiedy była pani/był pan w konflikcie z kimś, kto był pani/panu bliski? Co to była za sytuacja? Jak się pani czuła/pan czuł wtedy?

Wyniki – analiza materiału autonarracyjnego

Autonarracje (wypowiedzi dotyczące osobistej sytuacji porażki lub konfliktu z bliską osobą) osób badanych o wysokich wynikach kwestionariuszy badających natężenie cech narcystycznych zostały przeanalizowane pod kątem ich proaktywnego lub defensywnego charakteru. Przeprowadzone zostały wstępne analizy mające na celu określenie ogólnego stylu autonarracji, a także ewentualnych specyficznych elementów pojawiających się w autonarracjach osób narcystycznych. Poniżej przedstawione są fragmenty wypowiedzi stanowiące ilustracje obserwowanych w analizach wzorców. Pierwszym przykładem jest wypowiedź pani A., 19-letniej kobiety opowiadającej o osobistych doświadczeniach porażki.

Był taki moment na przykład, że brałam udział w jednym z konkursów... przez wiele konkursów przeszłam w życiu i to był jeden z tych konkursów, już nawet nie jestem w stanie powiedzieć teraz, co to właściwie było. Był to jakiś konkurs literacki i ja na niego wysłałam chyba ze dwie prace, z dwóch kategorii... chyba tak, tak mi się wydaje. I... zaistniała taka sytuacja, że w jednej chyba dostałam wyróżnienie, a w drugiej nic. I na tej drugiej mi bardziej zależało... i to po pierwsze była jakaś tam moja porażka, bo byłam bardziej pewna tej drugiej kategorii i gdzieś tam poczułam, że się na sobie zawiodłam. [...] ta druga mnie nie obchodziła. W sensie, ja zazwyczaj mam tak, że jak biorę udział w konkursach, to rzadko w takich, które mnie jakkolwiek obchodzą. W sensie, jest to albo jakieś sprawdzenie siebie, albo nagroda, która jest mi potrzebna. Więc jeżeli rzeczywiście się zdarzy jakaś porażka na polu, które mnie faktycznie obchodzi, no to wygląda to, jak wygląda. Dlatego, że ta druga praca nie za bardzo mnie obchodziła, bo była czymś, co robiłam chyba pierwszy raz, bo to było chyba jakieś tłumaczenie, jakoś tak... no to tak naprawdę miałam gdzieś, co się z nią stało.

W zaprezentowanej wypowiedzi można zaobserwować wiele elementów wskazujących na defensywny charakter autonarracji, w szczególności w kontekście intencji bohaterki i pojawiania się w jej życiu zdarzeń. Intencje od początku nie są jasne: pani A. ma trudność z opisaniem, czego dotyczyły konkursy, o których opowiada („już nie jestem w stanie powiedzieć teraz, co to właściwie było”), ani nie wydają się one ważne w kontekście jej celów („jak biorę udział w konkursach, to rzadko w takich, które mnie jakkolwiek obchodzą”, „no to tak naprawdę miałam gdzieś, co się z nią stało”). Ponadto, chociaż przedstawiana historia rozpoczyna się od działania

bohaterki („brałam udział w jednym z konkursów”), to dopiero pojawienie się komplikacji niezależnie od intencji podmiotu („zaistniała taka sytuacja”) sprawia, że narracja ta staje się bardziej znacząca osobiście. Więcej przykładów postrzegania braku własnego udziału w wystąpieniu różnych sytuacji można pokazać w odpowiedzi pani A. na pytanie o konflikt z bliską osobą.

*Mogę powiedzieć na przykład, że jestem w konflikcie z moją matką. W tym momencie nie mam z nią kontaktu od kilku miesięcy. Chyba czuję głównie jakiś żal odnośnie tego wszystkiego. **Żal do niej w odniesieniu tak do chyba wszystkich spornych sytuacji, jakie zaistniały i jak one przebiegły, i jak ona do nich doprowadziła**, i chyba jakąś taką niemoc połączoną z niezrozumieniem. Że chyba nie rozumiem, jak matka się może tak zachowywać w stosunku do dziecka, czy po prostu osoba w stosunku do osoby bliskiej. Też mogę powiedzieć, że jakby w trakcie tych wszystkich konfliktów nie odczuwałam takich emocji, jakie odczuwam teraz, **bo moja matka jest osobą bardzo manipulującą i wywołała we mnie ogromne poczucie odpowiedzialności za siebie**, więc nawet jeżeli miały miejsce jakieś sytuacje bardzo konfliktowe czy sytuacje, które bardzo mnie raniły, to sprowadzałam je gdzieś w sobie do takiego strachu o nią, o to, czy czegoś sobie nie zrobi, o to, jak ona się będzie czuła. O to, czy faktycznie nie jestem złą osobą. [...] Jak mam być szczerą, to ja nie pamiętam żadnej kłótni. W sensie, pamiętam ich istnienie. **Pamiętam, jak ona wtedy się do mnie zwracała. Ton głosu, słowa, ale to takie są raczej momenty po kłótniach, więc wnioskuję, że to były raczej jakieś kłótnie, pretensje jednostronne... właśnie z jej ust, co najwyżej do jakichś moich zachowań, pojedynczych wypowiedzi, które kłótniami nie były.** [...] **Rozpoczęły się od kompletnie niezwiązanych, moim zdaniem, sytuacji i właśnie tak wyglądały te konflikty, raczej tak jednostronnie.** Ciężko mi wyróżnić moment, w którym ja się postawiłam mojej mamie wprost, bo ja mogłam powiedzieć komuś innemu, że coś jest nie tak, ale raczej w kontakcie z nią to byłam tą osobą wysłuchującą, radzącą. Byłam matką mojej matki. **Ja nie zaczynałam konfliktów, ona się buntowała przeciwko mnie.***

Wyróżnione fragmenty wskazują, że pani A. postrzega konflikt z matką jako wywoływany przez matkę, a siebie jedynie jako pewnego rodzaju ofiarę, dotkniętą problemami naruszającymi jej sytuację życiową, co dzieje się bez jej czynnego udziału, a jedynie za sprawą intencji innej osoby („ona do nich doprowadziła”, „co najwyżej do jakichś moich zachowań, pojedynczych wypowiedzi, które kłótniami nie były”, „właśnie tak wyglądały te konflikty, raczej tak jednostronnie”, „ja nie zaczynałam konfliktów, ona się buntowała przeciwko mnie”). Cała wypowiedź jest tak naprawdę ciągiem komplikacji dotyczących bohaterkę narracji, nie ma w niej żadnych celów, do których chciałaby ona dążyć, ale jedynie chęć poradzenia sobie z trudnościami stającymi jej na drodze.

Jakby z każdą taką sytuacją, z każdym takim wybuchem coraz mniej poważnie to postrzegałam. Na przykład takie same rady dostawałam od taty, który takich jej wybuchów też doświadczał przez cały okres trwania małżeństwa, ale nie mogłam na nią spojrzeć w odcięciu od tych wszystkich emocji, jak patrzyli na nią inni, bo cały czas byłam jakby jej opiekunką, więc cały czas na przykład mówiła mi, co mam sobie wziąć po jej śmierci albo że chce być skremowana, albo że idzie się zabić, więc cały czas miałam w głowie, że ona faktycznie może iść się zabić. Więc jak się czułam? Nawet jeżeli śmiałam się już w pewnym momencie z tego, co się działo, nawet jak widziałam, że kolejny raz to, co widzę, to jest teatr, a nie faktycznie coś poważnego, to gdzieś bardzo mocno przyswajałam te słowa, które do mnie kierowała. Bardzo się zastanawiałam nad tym, czy ona faktycznie nie ma racji, szczególnie w takich momentach załamania, czy może faktycznie jestem złym człowiekiem, czy faktycznie nie potrafię kochać. I czułam się też bardzo zagubiona, bo to wszystko wybuchowało bardzo nagle, bardzo niespodziewanie, w momentach, których ja się tego nie spodziewałam, a ja bardzo nie lubię się czegoś nie spodziewać. I tak samo nagle to się kończyło.

Kolejny fragment, w dalszym ciągu dotyczący konfliktu z matką, ponownie pokazuje brak intencji po stronie podmiotu („wybuchowało bardzo nagle [...] nagle się kończyło”), ale przede wszystkim skupia się na przygotowaniu i walce z problemami. Walka ta polega nie na faktycznym rozwiązaniu trudności w relacji interpersonalnej, ale głównie na dystansowaniu się od pobudzenia emocjonalnego, które te trudności wywołują („z każdym takim wybuchem coraz mniej poważnie to postrzegałam”, „takie same rady dostawałam od taty”). Jednocześnie pani A. wskazuje, że jej próby radzenia sobie z komplikacjami są nieskuteczne („bardzo mocno przyswajałam te słowa, które do mnie kierowała”, „czułam się też bardzo zagubiona”).

Innym przykładem autonarracji dotyczącej prób radzenia sobie z komplikacjami jest wypowiedź pani B., 29-letniej kobiety, odnośnie do sytuacji konfliktowej z koleżanką z pracy.

*I dzisiaj skomentowałam jakiegoś jej maila i to było w ogóle... skomentowałam jakieś jedno słowo, jakieś jedno wyrażenie, a ona napisała mi 10 minut później, że załatwiła mi, że nie będę miała dostępu do tej skrzynki. I no wtedy się odpaliłam, boże, zrobiło mi się tak gorąco, wściekłam się, myślałam, że zacznę przeklinać na cały open space. I łał, napisałam jej, że, i tutaj cytat „jesteś zdrowo j*****a, jeśli chodzi o krytykę”. Nie wiem, naprawdę, byłam wściekła, no jakby nie rozmawiamy od tamtego zdarzenia, znaczy, no to minęło kilka godzin, ale to była pierwsza taka sytuacja w pracy nasza i serio czułam ogromną złość. Jeszcze jak wracałam dzisiaj z pracy to... nie wiem, całą drogę przeklinałam, jak ktoś jechał za wolno, to się wkurzałam. Byłam naprawdę wściekła i przeklinałam dzisiaj całą drogę do domu tak na maxa.*

Historia ta rozpoczyna się komplikacją, z którą bohaterka musi się zmierzyć, a która wynika z intencji innej osoby („załatwiła mi, że nie będę miała dostępu do tej skrzynki”). Podobnie jak u pani A., istota trudności dotyczy niekomfortowego pobudzenia emocjonalnego („zrobiło mi się tak gorąco, wściekłam się”), a radzenie sobie odnosi się do prób jego regulacji, głównie poprzez wyzywanie osób odpowiedzialnych za trudności zarówno początkowe (koleżanka z pracy), jak i dalsze (jadący zbyt wolno kierowcy), co w założeniu miało redukować napięcie.

W analizowanych autonarracjach osób narcystycznych często występuje spostrzeżenie komplikacji życiowych jako powodowanych przez inne osoby lub niesprzyjające okoliczności, co pozwala nie przyjmować odpowiedzialności za niepowodzenia. Krótką, ale bardzo trafną, ilustracją tego mechanizmu można znaleźć w wypowiedzi pani C., 39-letniej kobiety wspominającej niepowodzenia, które przeżywała podczas egzaminów na studiach: „przygotowałam się z materiału, było 30 pytań, nauczyłam się 28, a było [na egzaminie] to 29-te”. Porażka jest tu tłumaczona pechem, a nie własnym działaniem lub jego brakiem.

Ostatnim przykładem autonarracji jest wypowiedź pani D., 26-letniej kobiety, dotycząca jej osobistej porażki. Co istotne, w przedstawionym poniżej fragmencie można zaobserwować charakterystykę autonarracji proaktywnej, a jednocześnie motywy treściowe pojawiające się w defensywnych autonarracjach innych osób narcystycznych zarejestrowanych w badaniu.

*Grałam na początku na innym instrumencie, potem skończyłam pierwszy stopień muzycznej, poszłam jeszcze raz na perkusję i jakby ciężko pracując, stwierdziłam, że jadę na warsztaty perkusyjne, i miałam nadzieję, że poznam tam jakąś opinię... bo było mnóstwo profesorów tam z całej Polski i zagranicy. No i poszłam, nie wiedząc, nie będąc świadoma, kim jest ten profesor... poszłam do niego na zajęcia, no i **starając się, wkładając całe serce i pracę, i czas, dowiedziałam się, że jestem po prostu głupia. Że moje ręce są głupie, że ja jestem beznadziejna.** I wtedy tak naprawdę wybuchłam płaczem, bo mając chyba 15 czy 16 lat, dowiadując się takich rzeczy, wiedząc, jak się ciężko pracowało, no to jest pewnego rodzaju porażka. Ale dało się to jakoś... wiedząc, **dowiadując się potem, kim ten profesor jest i że nie należy jego słów brać dosłownie, to jakoś mnie to podbudowało.** [...] **Znaczący, na pewno się uspokoiłam, przyszło takie uspokojenie i poczułam w sobie taką iskrę nadziei, że może jednak należy wyrzucić całą tę sytuację, która zaszła, z głowy. Spróbować.** Tak jakby do niej nie doszło, iść do jakiejś innej osoby, która inaczej podejdzie do tematu, usłyszeć jej opinię, dostać bardziej... nie wiem... **no i tak zrobiłam w sumie, poszłam do innych profesorów, zasięgnęłam opinii, nad czym trzeba jeszcze popracować, no i te opinie były bardziej rzetelne. I to mnie bardziej podbudowało, tak jak mówiłam. Poszłam dalej.***

Przedstawiona autonarracja, w przeciwieństwie do wcześniejszych przykładów, rozpoczyna się krystalizacją intencji, charakterystyczną dla autonarracji proaktywnych – bohaterka opowiada o różnych swoich działaniach, które należy uznać za realizację pewnego określonego planu związanego z grą na instrumencie (ukończenie szkoły muzycznej, wyjazd na warsztaty perkusyjne). Pojawia się komplikacja („*dowiedziałam się, że jestem po prostu głupia*”), a następnie działania mające przezwyciężyć komplikację, aby osiągnąć pierwotny cel („*poszłam do innych profesorów, zasięgnęłam opinii*”). Jednocześnie w wypowiedzi tej można zaobserwować podobne sposoby radzenia sobie z komplikacjami jak u innych osób narcystycznych, których autonarracje zostały przedstawione, a których charakter był zdecydowanie defensywny – w celu złagodzenia dyskomfortu odpowiedzialność za doświadczaną trudność zostaje przekazana na zewnątrz, w tym konkretnym przypadku w stronę postaci krytycznego profesora („*dowiadując się [...] że nie należy jego słów brać poważnie*”, „*[inne] opinie były bardziej rzetelne*”). Narracja prezentuje tę postać w taki sposób, aby bohaterka mogła pozostać „bez skazy”, gdyż jej niepowodzenie, jak się okazuje, nie było prawdziwym niepowodzeniem. Przezwyciężenie trudności odbywa się więc poprzez zaprzeczenie, że jakkolwiek rzeczywista komplikacja wystąpiła.

Dyskusja

W dyskusji nad wynikami badania trzeba w pierwszej kolejności podkreślić, że jest to wstępna analiza wykonana na niewielkiej grupie badanych. Do wniosków należy podejść z ostrożnością, traktując je raczej jako nakreślenie pewnej problematyki i wstęp do dalszych badań. Nie zmienia to jednak faktu, że nawet analiza kilkunastu wypowiedzi pozwala zaobserwować pewne wzorce i charakterystyczne cechy w autonarracjach dotyczących obszaru poczucia własnej wartości osób narcystycznych.

Przede wszystkim można stwierdzić tendencję osób narcystycznych do tworzenia autonarracji o charakterze defensywnym w kontekście osobistych porażek i konfliktów (tematów zagrażających poczuciu własnej wartości). Jest to spodziewana tendencja, jako że zagrożenia bądź długotrwałe frustracje sprzyjają utrwalaniu się nastawienia na obronę zagrożonych wartości, co prowadzi do ukształtowania się ważnej poznawczej przesłanki defensywnych autonarracji (Trzebiński i Drogosz, 2005), a w przypadku osób narcystycznych powinno to dotyczyć właśnie obszaru poczucia własnej

wartości. Zarysowana tendencja wymaga dokładnego przeanalizowania przy większej ilości danych, potencjalnie jednak stanowi ważny obszar pozwalający być może lepiej zrozumieć wewnętrzne procesy i mechanizmy w przypadku osób narcystycznych. Patrząc szerzej, można postawić pytanie o podobne zależności w przypadku innych zaburzeń osobowości i innych, charakterystycznych dla konkretnego typu osobowości, tematów, które są potencjalnie zagrażające (np. bliskość i zależność w przypadku zaburzenia osobowości borderline).

W autonarracjach osób narcystycznych należy też zauważyć charakterystyczne treści dotyczące postrzegania przyczyn trudności, które spotykają bohaterów narracji. Zarówno w autonarracjach o stylu defensywnym, jak i w przykładzie wypowiedzi o bardziej proaktywnym charakterze komplikacje pojawiają się z powodu niepomyślnego zrzędzenia losu lub jako skutek **wymierzonych w bohatera narracji aktywnych działań innych osób**. Jest to spójne z wynikami badań dotyczących strategii regulacji emocji u osób narcystycznych, zgodnie z którymi w celu utrzymywania pozytywnego obrazu siebie m.in. uznają krytyczne informacje zwrotne za nieistotne (Kernis i Sun, 1994), przerzucają winę za niepowodzenia na zewnątrz (Campbell i in., 2000) bądź przeżywają gniew, a nie smutek, po porażce lub doznaniu obrazy (Rhodewalt i Morf, 1998), co może skutkować krytyką lub konfrontacją z osobami odpowiedzialnymi za negatywne informacje zwrotne (Kernis i Sun, 1994). Wszystkie z wymienionych strategii pojawiły się w przedstawionych autonarracjach osób narcystycznych.

Zaprezentowane wnioski pozwalają myśleć o potencjalnych korzyściach wykorzystania metod związanych z analizą autonarracji w badaniach nad zaburzeniami osobowości, m.in. poprzez dodawanie perspektywy subiektywnej (osobiste doświadczenie osób badanych) i poszerzanie zbieranych danych o znaczenie, jakie jest nadawane konkretnym wydarzeniom, zachowaniom czy emocjom (Dolczewski i Soroko, 2021). Być może dalsze badania wskażą, że charakterystyki autonarracji dotyczące wrażliwych tematów mogą być pewnym wskaźnikiem diagnostycznym w kontekście patologii osobowości. Z całą pewnością mogą dostarczyć bogatszego opisu przeżyć i funkcjonowania intrapsychicznych mechanizmów niż samoopis, co sugeruje, że może to być przyszłościowy kierunek w badaniach nad wewnętrzną dynamiką w zaburzeniach osobowości.

Literatura

- Adler, J.M., Chin, E.D., Kolisetty, A.P., Oltmanns, T.F. (2012). The Distinguishing Characteristics of Narrative Identity in Adults with Features with Borderline Personality Disorder: An Empirical Investigation. *Journal of Personality Disorders*, 26(4), 498–512. <https://doi.org/10.1521/pedi.2012.26.4.498>.
- Akhtar, S., Thomson, J. (1982). Overview: Narcissistic Personality Disorder. *American Journal of Psychiatry*, 139(1), 12–20. <https://doi.org/10.1176/ajp.139.1.12>.
- APA. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – DSM-5™*. Washington–London: American Psychiatric Publishing.
- Bazińska, R., Drat-Ruszczak, K. (2000). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Ruskina i Halla. *Czasopismo Psychologiczne*, 6(3–4), 171–188.
- Beck, A., Freeman, A., Davis, D., Pretzer, J., Fleming, B., Arntz, A. (2005). *Terapia poznawcza zaburzeń osobowości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bosson, J., Prewitt-Freilino, J. (2007). Overvalued and Ashamed: Considering the Roles of Self-esteem and Self-conscious Emotions in Covert Narcissism. W: J. Tracy, R. Robins, J. Tangney (red.), *The Self-conscious Emotions: Theory and Research* (ss. 407–425). New York: Guilford Press.
- Bosson, J., Lakey, C., Campbell, W., Zeigler-Hill, V., Jordan, C., Kernis, M. (2008). Untangling the Links Between Narcissism and Self-esteem: A Theoretical and Empirical Review. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(3), 1415–1439.
- Campbell, W., Reeder, G., Sedikides, C., Elliot, A. (2000). Narcissism and Comparative Self-enhancement Strategies. *Journal of Research in Personality*, 34(3), 329–347. <https://doi.org/10.1006/jrpe.2000.2282>.
- Czarna, A. (2008). Narcyzm: z perspektywy 120 lat istnienia pojęcia. W: R. Grzybek, P. Winiecki (red.), *Wybrane problemy współczesnej psychologii* (ss. 95–117). Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Czarna, A., Dufner, M., Clifton, A. (2014). The Effects of Vulnerable and Grandiose Narcissism on Liking-based and Disliking-based Centrality in Social Networks. *Journal of Research in Personality*, 50, 42–45. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2014.02.004>.
- Dolczewski, M. (2022). Semi-structured Interview for Self-esteem Regulation Research. *Acta Psychologica*, 228, artykuł 103642. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103642>.
- Dolczewski, M., Soroko, E. (2021). Wokół analizy autonarracji w badaniach nad zaburzeniami osobowości. W: E. Dryll, A. Cierpka, K. Małek (red.), *Psychologia narracyjna. O mądrości, miłości i cierpieniu* (ss. 349–370). Warszawa: Liberi Libri.
- Ellis, H. (1898). Autoeroticism: A Psychological Study. *Alienist and Neurologist*, 19, 250–299.
- Gabbard, G. (1989). Two Subtypes of Narcissistic Personality Disorder. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 53(6), 527–532.
- Górska, D., Soroko, E. (2017). Przetwarzanie doświadczenia emocjonalnego u osób z organizacją osobowości borderline. Diagnozowanie w procesie psychoterapii. *Przegląd Psychologiczny*, 60(1), 165–180.

- Greenwald, A.G., McGhee, D.E., Schwartz, J.L.K. (1998). Measuring Individual Differences in Implicit Cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1464–1480. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.74.6.1464>.
- Hendin, H., Cheek, J. (1997). Assessing Hypersensitive Narcissism: A Reexamination of Murray's Narcism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31(8), 588–599. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1997.2204>.
- Hopwood, Ch.J. (2018). Interpersonal Dynamics in Personality and Personality Disorders. *European Journal of Personality*, 32(5), 499–524. <https://doi.org/10.1002/per.2155>.
- Kernberg, O. (2013). Narcystyczne zaburzenie osobowości. W: J. Clarkin, P. Fonagy, G. Gabbard (red.), *Psychoterapia psychodynamiczna zaburzeń osobowości* (ss. 315–348). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kernis, M., Sun, C.-R. (1994). Narcissism and Reactions to Interpersonal Feedback. *Journal of Research in Personality*, 28(1), 4–13. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1994.1002>.
- Krizan, Z., Herlache, A. (2018). The Narcissism Spectrum Model: A Synthetic View of Narcissistic Personality. *Personality and Social Psychology Review*, 22(1), 3–31. <https://doi.org/10.1177/1088868316685018>.
- Masterson, J.F. (1993). *The Emerging Self: A Developmental, Self and Object Relations Approach to the Treatment of the Closet Narcissistic Disorder of the Self*. New York: Brunner/Mazel.
- Morf, C., Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-regulatory Processing Model. *Psychological Inquiry*, 12(4), 177–196. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1204_1.
- Nuttin, J. (1985). Narcissism Beyond Gestalt and Awareness: The Name Letter Effect. *European Journal of Social Psychology*, 15(3), 353–361. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420150309>.
- Pincus, A., Roche, M. (2011). Narcissistic Grandiosity and Narcissistic Vulnerability. W: W.K. Campbell, J. Miller (red.), *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Theoretical Approaches, Empirical Findings, and Treatments* (ss. 31–41). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Raskin, R., Hall, C. (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590. <https://doi.org/10.2466/pr0.1979.45.2.590>.
- Rhodewalt, F., Morf, C. (1998). On Self-aggrandizement and Anger: A Temporal Analysis of Narcissism and Affective Reactions to Success and Failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 672–685. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.3.672>.
- Rosenfeld, H. (1987). *Impasse and Interpretation*. London: Tavistock.
- Soroko, E. (2014). *Aktywność autonarracyjna osób o różnych poziomach organizacji osobowości. Opowieści o bliskich związkach*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Trzebiński, J. (2002). Autonarracje nadają kształt życiu człowieka. W: J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata* (ss. 43–80). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Trzebiński, J., Drogosz, M. (2005). Historie, które kształtują nasze życie. O konsekwencjach proaktywnych i defensywnych autonarracji. W: M. Drogosz (red.), *Jak Polacy przegrywają, jak Polacy wygrywają*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Waugh, M., Hopwood, C., Krueger, R., Morey, L., Pincus, A., Wright, A. (2017). Psychological Assessment with the DSM-5 Alternative Model for Personality Disorders:

- Tradition and Innovation. *Professional Psychology: Research and Practice*, 48(2), 79–89. <https://doi.org/10.1037/pro0000071>.
- Weiss, B., Miller, J. (2018). Distinguishing Between Grandiose Narcissism, Vulnerable Narcissism and Narcissistic Personality Disorder. W: A. Hermann, A. Brunell, J. Foster (red.), *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods and Controversies* (ss. 3–14). New York: Springer.
- WHO. (2000). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, ICD-10*. Genewa: World Health Organization.

Załącznik. Procedura wywiadu

1. Podanie krótkiej informacji o badaniu

Rozmowa będzie dotyczyła przede wszystkim odczuwanych przez panią/pana emocji. Będę prosił o opowiedzenie o pani/pana emocjach zarówno na podstawie sytuacji z pani/pana życia, jak i na podstawie określonych sytuacji, o których wyobrażenie sobie panią/pana poproszę.

2. Materiał bodźcowy

Proszę przeczytać ten fragment dotyczący wyobrażonej sytuacji:

„Pan/Pani X, kolega/koleżanka [płeć taka jak osoby badanej – dotyczy wszystkich fragmentów] z pracy pracujący/pracująca na podobnym stanowisku, od dłuższego czasu usilnie starał/starła się o awans na wyższe, kierownicze stanowisko. Pewnego dnia pan/pani X podchodzi na przerwie i mówi:

«Byłem/byłam u szefa dzisiaj. Stwierdził, że nie poszło mi z ostatnim projektem, więc na razie z awansu nici»”.

- *Co pani/pan czuje?*
- *Co odpowiedziałaby pani/odpowiedziałby pan w takiej sytuacji?*

Proszę teraz przeczytać fragment innej rozmowy:

„Znajoma/znajomy podczas rozmowy na spotkaniu opowiada o swojej kolejnej nieudanej próbie stworzenia trwałego związku miłosnego. Jak większość poprzednich prób, ten związek również zakończył się stosunkowo szybko, po kilku tygodniach znajomości:

«No i wyobraź sobie, że on/ona stwierdził/stwierdziła ledwo tydzień temu, że nie jest gotowy/gotowa na związek. A dzisiaj już wrzuca nowe zdjęcia z jakąś dziewczyną/jakimś facetem. Nie wiem, może rzeczywiście nie umiem szukać, że ciągle trafiam na niewłaściwe osoby»”.

Podobnie jak w przypadku poprzedniego fragmentu –

- *Co pani/pan czuje?*
- *Co by pani/pan odpowiedział/ odpowiedziała?*

Proszę teraz przeczytać jeszcze jeden fragment rozmowy:

„Bliski/bliska znajomy/znajoma opowiada o konflikcie z rodzicami, do którego doszło podczas ostatniego ich spotkania:

«Nie są w stanie zrozumieć, że nie chcę ciągnąć rodzinnej tradycji i pracować w służbie zdrowia. W każdym razie nie chcę zaakceptować mojej ścieżki kariery i jak sami stwierdzili, są bardzo mną rozczarowani. Jakoś nie mam ochoty z nimi rozmawiać w najbliższym czasie»».

Tak samo, jak w poprzednich przypadkach –

- Co pani/pan czuje?*
- Co odpowiedziałyby pani/odpowiedziałyby pan tej osobie?*

3. Pytania o własne doświadczenia osoby badanej

Teraz zadam pani/panu pytania o doświadczenia z pani/pana życia. „Czy były w pani/pana życiu sytuacje, kiedy to pani/pan poniosła/poniósł porażkę bądź pokazała/pokazał słabość? Co to były za sytuacje? Jak się pani czuła/pan czuł?”

4. Pytania o sytuacje konfliktowe w bliskich relacjach

„Czy w pani/pana życiu były sytuacje, kiedy była pani/był pan w konflikcie z kimś, kto był pani/panu bliski? Co to była za sytuacja? Jak się pani czuła/pan czuł wtedy?”

5. Pytania o refleksje osoby badanej dotyczące poruszanych podczas badania tematów

„Czy przychodzą pani/panu do głowy jakieś myśli związane z tematami, które poruszaliśmy podczas tej rozmowy?”

„Czy są jeszcze jakieś kwestie w tym obszarze, o których pani nie mówiła/pan nie mówił, a wydają się one warte poruszenia?”